

Ἄλλ' ἢ θεωρία αὐτὴ τῆς ἀπορροῆς, πρέπει νὰ δμοιοποιηθῆ, δὲν εἶναι, στὰ μάτια μας, στὸ ὕψος τῆς θεωρίας τῆς θεολογίας τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ Κόσμου ἀπὸ τὴ Σκέψη—Βούληση—Πρόνοια τοῦ Θεοῦ τοῦ νὰ δημιουργηθοῦν τὰ πάντα «ὅ,τι μάλιστα παραπλήσια ἑαυτῶ» (Τιμ. 29 — 30). Ἴσως ἢ Ἰδέα τοῦ συστήματος τῆς «ἀπορροῆς» ἢ «ὑπερροῆς» τῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου νὰ ὀφείλεται σ' ἐπίδραση τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς (Βραχμανισμός, Kabalah). Ἐπίσης σ' ἐπίδραση τοῦ κόσμου τῆς Ἀσίας ὀφείλεται καὶ ἡ μυστικιστικὴ ἀπόχρωση τῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου. Ὁ Μυστικισμός εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Πλωτίνου βγαίνει ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς μεταφυσικῆς του καὶ θεμελιώνεται ἀπάνω στὴν ὑπερτατὴ ἀρχὴ τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς Μεταφυσικῆς, τὴν ἀρχὴ τῆς ὁμοίωσης τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεὸ («θεῶ ὁμοιωθῆναι» (Ἐγνεαδ. Ι.2.Ι.3, Πλάτων Θεαίτ. 176B, Πολιτ. 613 AB) καὶ ἀκόμα πρὸ πέρα τῆς ἔνωσης μὲ τὸ Θεό.

B. ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

I. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ 17ου ΚΑΙ 18ου ΑΙΩΝΑ.

1. DESCARTES. Τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, στὴν πρώτη στιγμὴ της, ἦταν τὸ κοσμολογικὸ πρόβλημα. Τὸ ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα ὁ Ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς Κόσμος ἔβλεπε ὡς μέρος τοῦ γενικοῦ προβλήματος τοῦ ὄντος, τοῦ ὄντολογικοῦ ἢ κοσμολογικοῦ προβλήματος. Στὸ φῶς τῆς φωτισμένης καὶ ὀρθῆς Φιλοσοφίας ὁ Ἀνθρώπος εἶναι μέρος τοῦ Κόσμου καὶ συνεπῶς τὸ φῶς τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος, τοῦ προβλήματος τῆς οὐσίας καὶ τῆς μοίρας τοῦ Ἀνθρώπου μέσα στὸν Κόσμο, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ζητηθῆ παρὰ μόνο μέσα στὸ φῶς τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος. Ἀπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἔβγαινε ἡ πρώτη καὶ πρὸ θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπόλυτης ἐνότητας καὶ ἁρμονίας τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ Μακροκόσμου καὶ τοῦ Μικροκόσμου. Σὲ ἀπόλυτη ἁρμονία μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ ὁ Ἀνθρώπος εἶναι ἓνας καθρέφτης τοῦ Σύμπαντος. Ἡ Ψυχὴ τοῦ Κόσμου καὶ ἡ Ψυχὴ τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι μιὰ καὶ ἡ αὐτὴ ψυχὴ. Συνέπεια τῆς κοσμοθεωρίας αὐτῆς εἶναι ὁ κύριος χαρακτήρας τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ὁ χαρακτήρας τῆς ἀπόλυτης Ἀντικειμενικότητάς της.

Ἀντίθετα ὁ κύριος χαρακτήρας τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας εἶναι ὁ κύριος χαρακτήρας τῆς θρησκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ χαρακτήρας τῆς ἀπόλυτης Ὑποκειμενικότητος. Τὸ κεντρικὸ καὶ κύριο πρόβλημα ὅλης τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ Ὑποκειμένου, τοῦ Ἀνθρώπου, τὸ ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ

Νεώτερου Εὐρωπαϊκοῦ Κόσμου θέτει ὡς κέντρο της τὸν Ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ τὸν Ἄνθρωπο ἀγωνίζεται νὰ ὑψωθῆ στὸν Κόσμο.

Ὁ κύριος αὐτὸς χαρακτήρας τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας εἶναι καὶ ὁ κύριος χαρακτήρας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Descartes. Βασικὴ ἀρχὴ ὅλης τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Descartes εἶναι ἡ περίφημη ἀρχὴ τοῦ λόγου τοῦ «Σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω» («Cogito, ergo sum»). Ἐκκίνημά της ἡ Σκέψη, ἡ Αὐτοσυνείδηση, ἡ αὐτοσυνείδηση τοῦ Λόγου. Ἀπὸ τὴν αὐτοσυνείδηση τοῦ Ἄνθρώπινου ὄντος προχωρεῖ στὴν ὑπαρξή του καὶ στὴ θέση του μέσα στὸν Κόσμο. Ἡ ἀπόλυτη βεβαιότητα — ἀλήθεια τῆς ἀπόλυτης ἀντικειμενικῆς ὑπαρξης καὶ πραγματικότητος τῆς Ἀνθρώπινης Σκέψης — Αὐτοσυνείδησης εἶναι καὶ ἀπόλυτη βεβαιότητα — ἀλήθεια τῆς Ἀνθρώπινης Ὑπαρξης.

Ὁ Ἄνθρωπος, στὸ φῶς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Descartes, εἶναι, μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα καὶ χωρὶς καμμιά ἀπολύτως ἀμφιβολία, ἓνα σκεπτόμενο ὄν, ἓνα πνευματικὸ ὄν, ἄρα ἔχει ἀπόλυτη ἀντικειμενικὴ ὑπαρξὴ καὶ πραγματικότητα, μ' ἓνα λόγο ὑπάρχει. Καὶ ὑπάρχει ὡς πνευματικὸ ὄν καὶ μόνο ὡς πνευματικὸ ὄν, ὡς πνεῦμα καὶ ψυχὴ στὴν πραγματικὴ φύση του καὶ στὴν ἀπόλυτα ἀληθινὴ οὐσία του. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀρχὴ ξεκινάει καὶ ἀπάνω στὴν ἴδια ἀρχὴ βασίζεται καὶ ἡ θεολογία τοῦ Descartes. Ἀπάνω στὴν ἀρχὴ τοῦ Cogito θεμελιώνεται ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς θείστικῆς μεταφυσικῆς του. Κορυφὴ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Descartes εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Τὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα ἔχει τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα τῆς ὑπαρξης τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς πνευματικοῦ ὄντος. Τὸ Ἀνθρώπινο ὅμως ὄν εἶναι ἓνα πεπερασμένο ὄν. Ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ πεπερασμένου ὄντος προϋποθέτει καὶ ἐπιβάλλει, μὲ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα, τὴν ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος, τοῦ Θεοῦ. Τὸ πεπερασμένο ὄν εἶναι μέρος τοῦ ἀπείρου ὄντος, βγαίνει ἀπὸ τὸ ἀπειρο ὄν καὶ ἐξαρτιέται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸ ἀπειρο ὄν. Συνεπῶς καὶ ἡ ὑπαρξὴ του ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ἀπείρου καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ἀπείρου. Ὁ Ἄνθρωπος ὅμως δὲν εἶναι μόνο ἓνα πεπερασμένο ὄν, ἀλλὰ καὶ ἓν' ἀτελὲς στὴν ἐσωτερικὴ οὐσία του ὄν. Συνεπῶς ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος εἶναι καὶ ἰδέα τοῦ τελείου ὄντος, ἀπὸ ὄντολογικὴ καὶ ἠθικὴ ἀποψη, τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς πεπερασμένου καὶ ἀτελοῦς ὄντος, ὀδηγεῖ στὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπείρου καὶ ἀπόλυτα τελείου ὄντος.

Μέσα στὰ βάθη τῆς συνείδησης τοῦ Ἀνθρώπου, κατὰ τὴ Φιλοσοφία τοῦ Descartes, ὑπάρχουν ὁρισμένες ἰδέες — ἀλήθειες. Καὶ οἱ ἰδέες αὐτές, στὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Descartes, εἶναι ἔμφυτες μέσα στὴν ἀνθρώπινη πνευματικὴ φύση (ψυχὴ) ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεό. Οἱ ἀπόλυτες αὐτὲς ἰδέες λάμπουν μέσα στὰ βάθη τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ Ἀνθρώπου ὡς ἀπόλυτες καὶ αἰώνιες ἀλήθειες. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδέες — ἀλήθειες αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ ἰδέα — ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, στὸ νόημα τοῦ Descartes, εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, στὸ νόημα τοῦ Θεϊσμοῦ. Τοῦ Θεϊσμοῦ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ (τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη). Ὁ ἴδιος ὁ Descartes τονίζει στὴ φιλοσοφία του: «Μὲ τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ

νοῶ μιὰ οὐσία ἀπειρη, αἰώνια, ἀναλλοίωτη, ἀνεξάρτητη, ὅλη γνώση, παντοδύναμη, αἰτία τῆς δημιουργίας κι' ἐμένα τοῦ ἴδιου καὶ τῆς δημιουργίας καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ὄντων ὄλου τοῦ κόσμου» (τρίτος μεταφ. στοχασμός).

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Descartes, εἶναι τὸ ἄπειρο καὶ τελειότατο Ὄν καὶ ἀπὸ ὄντολογικὴ καὶ ἀπὸ ἠθικὴ ἀποψη. Καὶ ὡς τὸ ὑπέρτατο καὶ ἀπόλυτο, ἄπειρο κι' αἰώνιο, ἀφθαρτο καὶ ἀθάνατο καὶ τέλειο Ὄν ὁ Θεός ἔχει ὡς οὐσιαστικὲς ἰδιότητες τὴν παντοδυναμία, τὴν πανσοφία καὶ παντογνωσία, τὴν ἀγαθότητα, τὴν ἐλευθερία. Καὶ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ πηγάζει καὶ ὅλη ἡ δημιουργικότητά του.

Στὰ μάτια τοῦ Descartes ὁ Θεός εἶναι κυρίως δημιουργός. Καὶ ὡς δημιουργός ὄλου τοῦ Κόσμου ὁ Θεός εἶναι δημιουργός καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς κίνησης καὶ τῆς ζωῆς ὄλου τοῦ Κόσμου καὶ ὁ νομοθέτης ὄλων τῶν νόμων τοῦ Κόσμου. Σὲ περίφημη ἐπιστολὴ του ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1630 ὁ Descartes τονίζει: «Ὁ Θεός ἐνομοθέτησε τοὺς νόμους τοῦ Σύμπαντος ὅπως ἕνας βασιλεὺς ὁρίζει τοὺς νόμους ποὺ ἰσχύουν μέσα στὸ βασίλειό του.»

Ὁ Θεός, ὡς δημιουργός ὄλου τοῦ Κόσμου, εἶναι καὶ δημιουργός τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν νόμων τῆς ζωῆς ὄλου τοῦ Ἀνθρώπινου Γένους μέσα στὸ Σύμπαν.

Ὁ Θεός, στὸ φῶς τῆς θεολογίας τοῦ Descartes, εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ κι' αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ φωτός τοῦ Σύμπαντος, τοῦ φωτός τῆς Ἀνθρώπινης Γνώσης. Ἡ Ἀνθρώπινη Γνώση εἶναι ἡ γνώση τοῦ φυσικοῦ μέσα στὰ βάρη τῆς Ἀνθρώπινης Συνείδησης (Ψυχῆς) πνευματικοῦ φωτός. Καὶ πρώτη πηγὴ τοῦ φυσικοῦ φωτός τῆς γνώσης τοῦ Ἀνθρώπινου Πνεύματος εἶναι ὁ ἥλιος τοῦ θείου Λόγου, τοῦ ἀπολύτου ἀείρου κι' αἰωνίου Πνεύματος, τοῦ Θεοῦ.

Ἡ θεολογία τοῦ Descartes, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ διαφωτισμὸ τοῦ προβλήματος τῆς φύσης καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, οἰκοδομεῖ καὶ ὠρισμένες ἀποδείξεις τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ γιὰ τίς ἀποδείξεις αὐτὲς θὰ γίνῃ λόγος πρὸς κάτω, στὸ εἰδικὸ τρίτο Τμῆμα τοῦ Κεφαλαίου αὐτοῦ.

2. MALEBRANCHE. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Malebranche εἶναι σπιριτουαλιστικὴ καὶ ἰδεαλιστικὴ καὶ φέρνει βαθειὰ μέσα της τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἀγίου Ἀυγουστίνου καὶ τοῦ Descartes. Σκοπὸς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Malebranche εἶναι ἡ ἔνωση τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θρησκείας καὶ ἡ θεμελίωση τῆς Χριστιανικῆς Φιλοσοφίας ἀπάνω στὶς βάσεις τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Descartes.

Μιὰ ἀπὸ τίς θεμελιώδεις ἀρχὲς τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Descartes εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ μεταφυσικοῦ Δυϊσμοῦ. Ἡ ἀρχὴ τῆς διάκρισης μέσα στὸν Ἀνθρώπο δύο στοιχείων ἢ οὐσιῶν, τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Ὑλης, τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Σώματος. Ἡ Ψυχὴ εἶναι οὐσία πνευματικὴ, τὸ Σῶμα εἶναι οὐσία ὕλική. Μὲ τὴ θεωρία αὐτὴ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Descartes ἔθεσε ἐν' ἀπὸ τὰ σοβαρότερα καὶ σκοτεινότερα προβλήματα τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας, τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Σώματος. Καὶ ἡ θέση αὐτὴ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, ὅπως διαμορφώθηκε καὶ ἀπὸ τὴ Φιλοσο-

φία τοῦ Descartes καὶ ἀπὸ τῆ Φιλοσοφία τῶν διαδόχων του καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν ὑλιστικὴ Φιλοσοφία τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰώνα, εἶχε τὰ πιὸ μοιραία ἀποτελέσματα στὴν πνευματικὴ Ἱστορία ὅλης τῆς Ἀνθρωπότητος.

Κατὰ τὸν Descartes ἡ ἀνθρώπινη Ψυχὴ καὶ τὸ ἀνθρώπινο Σῶμα εἶναι δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελοῦν μιὰ ἐνότητα σὲ ἀπόλυτη ἀλληλεξάρτηση καὶ ἀλληλεπίδραση. Ἡ Ψυχὴ ἐνεργεῖ ἀπάνω στὸ Σῶμα καὶ τὸ Σῶμα ἐνεργεῖ ἀπάνω στὴν Ψυχὴ.

Ὁ Malebranche ὁμῶς δὲ δέχεται τὴ θεωρία αὐτῆ τοῦ Descartes. Κατὰ τὸ Malebranche οὔτε ἡ Ψυχὴ ἐνεργεῖ ἀπάνω στὸ Σῶμα, οὔτε τὸ Σῶμα ἀπάνω στὴν Ψυχὴ. Ὁ μόνος ποὺ ἐνεργεῖ μέσα στὸν Κόσμο καὶ συνεπῶς καὶ στὸν Ἀνθρώπο, κατὰ τὸ Malebranche, εἶναι ὁ Θεός. Τὰ διάφορα ὄντα δίνουν μόνον τὴν ἀφορμὴ καὶ τὴν εὐκαιρία γιὰ τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Μέσα στὴν Ψυχὴ καὶ μέσα στὸ Σῶμα ἐνεργεῖ πραγματικὰ μόνον ἡ θεία ἐνέργεια μὲ τὴν παρουσία τῆς εὐκαιρίας τῆς.

Ἡ κίνηση λ.χ. τοῦ χεριοῦ τοῦ Ἀνθρώπου γίνεται, μόνον καὶ μόνον γιὰ τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ ἐνεργεῖ μέσα στὸν Ἀνθρώπο καὶ ἡ θέληση τοῦ Θεοῦ συμφωνεῖ μὲ τὴ θέληση τοῦ Ἀνθρώπου. Ἡ θέληση τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἡ αἰτία — εὐκαιρία τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐνέργεια τοῦ Σώματος ἀπάνω στὴν Ψυχὴ. Οἱ κινήσεις τοῦ ἐγκεφάλου μας εἶναι οἱ αἰτίες — εὐκαιρίες τῆς ἐνεργείας μέσα μας τοῦ Θεοῦ, ποὺ δημιουργεῖ τὶς σκέψεις μας μέσα στὴν ψυχὴ μας. Μὲ ἄλλους λόγους ὅλες οἱ ἐνεργείες μας καὶ ὅλες οἱ κινήσεις μας σ' ὅλη τὴ ζωὴ μας μέσα στὸν Κόσμο, ὅλα τὰ αἰσθήματά μας, ὅλες οἱ σκέψεις μας καὶ ὅλες οἱ θελήσεις μας, στὸ βάθος καὶ στὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, εἶναι ἐνεργείες, αἰσθήματα, σκέψεις, κινήσεις καὶ θελήσεις τοῦ Θεοῦ καὶ μόνον τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεός, στὸ φῶς τῆς Μεταφυσικῆς — Θεολογίας τοῦ Malebranche, δὲν εἶναι μόνον ὁ δημιουργὸς τοῦ Κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὁ νομοθέτης ὅλων τῶν καθολικῶν, παγκόσμιων καὶ παναιώνιων νόμων τῆς κίνησης, τῆς λειτουργίας καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Σύμπαντος. Κι' ἕνας ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς καὶ γενικοὺς αὐτοὺς κοσμικοὺς νόμους εἶναι καὶ ὁ γενικός, παγκόσμιος καὶ παναιώνιος νόμος τῆς ἐνωσης τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Σώματος. Σύμφωνα μὲ τὸν νόμο αὐτὸ οἱ καταστάσεις τῆς Ψυχῆς καὶ οἱ καταστάσεις τοῦ Σώματος εἶναι εὐκαιρίες τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ψυχὴ καὶ μέσα στὸ σῶμα τοῦ Ἀνθρώπου. Συνεπῶς μόνον ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ μέσα σ' ὅλο τὸν Κόσμο σύμφωνα μὲ τοὺς γενικοὺς, παγκόσμιους καὶ παναιώνιους νόμους, ποὺ ὁ ἴδιος ἔχει νομοθετήσει.

Τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Malebranche ἐξαρακτηρίστηκε ὡς σύστημα τῶν εὐκαιριακῶν ἢ περιπτωσιολογικῶν αἰτίων (Occasionalisme).

Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Malebranche ἐπολεμήθηκε κι' ἐχτυπήθηκε σφοδρότατα στὰ κατοπιναῖα χρόνια καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ μεγάλο Γάλλο φιλόσοφο Maïne de Biran. Κι' ἐπολεμήθηκε ἡ Φιλοσοφία τοῦ Malebranche ὡς ἀντίθετη καὶ πρὸς τὴν ἐνέργεια τῆς ἐσωτερικῆς Ἐμπειρίας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργικῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς Φιλοσοφία, ποὺ θεωρεῖ τὸν Ἀνθρώπο μόνον ὡς ὄν σὲ

ἀπόλυτη ἀδράνεια καὶ χωρὶς καμμιά ἀπολύτως πρωτοβουλία καὶ αὐτόβουλη δραστηριότητα. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Malebranche καταργεῖ τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ τοῦ Πλατωνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ Θεϊσμοῦ, τὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργικῆς Ἐλευθερίας τοῦ Ἀνθρώπου, πὺ ἀπάνω σ' αὐτὴ θεμελιώνεται καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Στὸ βάθος τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Malebranche βασιλεύει ἓνα εἶδος μοιρολατρίας.

Ἡ θεολογία τοῦ Malebranche γενικὰ εἶναι ἡ θεολογία τοῦ Πανενθεϊσμοῦ¹. Κατὰ τὴ θεολογία αὐτὴ ὁ Κόσμος εἶναι μέσα στὸ Θεό, ἀλλ' ὄχι καὶ ὁ Θεὸς μέσα στὸν Κόσμο. Καὶ ὅπως δίχως τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ἀποκλείεται ἀπολύτως κάθε ἐνέργεια μέσα στὸν Κόσμο, τὸ ἴδιο εἶναι ἀδύνατον καὶ ἀποκλείεται καὶ κάθε ἀνθρώπινη γνώση δίχως τὸ φῶς τῆς θείας Γνώσης. Ἡ ἀνθρώπινη Γνώση δὲν εἶναι προῖόν τῶν Αἰσθήσεων. Τὰ δεδομένα τῶν Αἰσθήσεων, τὰ αἰσθήματα, εἶναι μόνο εὐκαιριακὰς αἰτίες γιὰ τὴν ἀληθινὴ γνώση, τὴ θεία γνώση τοῦ Ἀνθρώπου, τὴ γνώση τῶν Ἰδεῶν, τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ, τὴ γνώση πὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἰδέες εἶναι ἅμιστα ἀντικείμενα τοῦ Πνεύματος. Ἀντικείμενο ὄλων τῶν Ἰδεῶν εἶναι ὁ κόσμος τοῦ πνευματικοῦ Ἀπεῖρου, ὁ κόσμος τοῦ Νοητοῦ, τοῦ Αἰωνίου, τοῦ Ἀπροσδιόριστου καὶ Ἀπροσμέτρητου, τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐνορατικὴ γνώση τοῦ Θεοῦ πηγάζει καὶ κάθε ἐξωτερικὴ ἢ ἐσωτερικὴ γνώση τοῦ Ἀνθρώπου. Ἡ γνώση τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἐνόραση τῶν Ἰδεῶν μέσα στὸ Θεό. Ὅλα τὰ πεπερασμένα πνεύματα ὡς καὶ ὅλες οἱ Ἰδέες ὄλων τῶν πνευμάτων εἶναι μέσα στὸ Θεό. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ τόπος τῶν πνευμάτων (*lieu des esprits*), ὁ νοητὸς κόσμος, ὅπου μέσα του ὑπάρχουν καὶ ζοῦν ὄλα τὰ πνεύματα. Ὁ Θεὸς εἶναι σ' αἰώνια ἐσωτερικὴ ἐνωσις (*Intime unitus*) μὲ τὰ πνεύματα, εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζωὴ ὄλων τῶν πνευμάτων (*anima omnium spirituum*).

Ὁ Θεὸς γνωρίζει μέσα του ὄλα τὰ ὄντα ἐνορῶντας ὄλες τὶς τελειότητές του (Ἰδέες). Οἱ Ἰδέες εἶναι τὰ ἀρχέτυπα ὄλων τῶν ὄντων. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Malebranche εἶναι μι' ἀναλαμπὴ τοῦ ἡλίου τῆς αἰώνιας Φιλοσοφίας τοῦ Πλατωνισμοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ Πᾶν, εἶναι ἀπειρος καὶ κλείνει μέσα του τὸ Πᾶν. Ἡ γνώση μας εἶναι μετοχὴ στὴ γνώση — ἐνόραση τοῦ Θεοῦ (*Participatio substantiae divinae*). Ὅλα τὰ ὄντα γνωρίζουμε μέσα στὸ Θεό. Καὶ ὅπως ἡ γνώση μας ἔτσι καὶ ἡ βούλησή μας τείνει στὸ Θεό.

1. Σ.Σ. Ὁ Πανενθεϊσμός διακρίνεται ἀπὸ τὸν Πανθεϊσμό. Ὁ δεύτερος ταυτίζει τὸ Θεὸ καὶ τὸν Κόσμο. Τὸ Θεὸ θεωρεῖ ἐνδοκοσμικὸ (*immanent*). Ὁ πρῶτος θεωρεῖ τὸ Θεὸ ὡς ὑπερβατικὸ (*transcendant*). Στὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ὑπάρχει διχογνωμία σχετικὰ μὲ τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ ὄρου αὐτοῦ. Ὁ Πανενθεϊσμός (τὸ Πᾶν ἐν τῷ Θεῷ) κατ' ἄλλους φιλοσόφους εἶναι σύνθεσις τοῦ Θεϊσμοῦ καὶ τοῦ Πανθεϊσμοῦ καὶ θεωρεῖ τὸ Θεὸ ὡς ἐνδοκοσμικὸ, ὅπως ὁ Πανθεϊσμός, καὶ ὑπερβατικὸ, ὅπως ὁ Θεϊσμός, κατ' ἄλλους ὁμοίως φιλοσόφους ἐναρμονίζεται μὲ ἄλλες μεταφυσικὰς κοσμοθεωρίας, πὺ διακρίνονται ἀπὸ τὸν Πανθεϊσμό καὶ πολεμοῦν τὸν Πανθεϊσμό. Κατὰ τὸν Jules Lachelier ὁ Πανενθεϊσμός εἶναι πολὺ λίγο γιὰ τὸ Spinoza καὶ πάρα πολὺ γιὰ τὸ Malebranche.

Τὸ ὕψιστο στὸν Κόσμο καὶ στὴ ζωὴ τοῦ Ἀνθρώπου μέσα στὴν Ἐπιπέδου Δημιουργία εἶναι ἡ τάση πρὸς τὸ Ἀπόλυτο, τὸ Θεό, καὶ ἡ ἔνωσή του μετὰ τὸ Θεό. Στὸ Θεὸ ἀνεβαίνουμε μετὰ τὴ νίκη τοῦ Πνεύματος στὴ ζωὴ μας καὶ τὴν κατανίκηση τοῦ Σώματος καὶ τὴ συντριβὴ τῶν ὑλικῶν δεσμῶν του. Ἄλλ' ἡ νίκη τοῦ Πνεύματος καὶ ἡ λύτρωση τῆς Ψυχῆς ἀπὸ τὴν Ἐπιπέδου ἔρχεται μόνο μετὰ τὸ Θάνατο καὶ εἶναι ἔργο καὶ ἀποτέλεσμα μόνο τοῦ Θανάτου. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Malebranche συναντιέται ἔδῳ μετὰ τὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλατωνικοῦ Φαίδωτος. Ὁ Θάνατος εἶναι λευτεριά τῆς Ψυχῆς ἀπὸ τὴν Ἐπιπέδου («λύσις ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος»).

Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Malebranche στὸ βάθος εἶναι στὸ Μυστικισμό, δέχεται τὴ θεωρίαν τῆς Θείας Ἀποκάλυψης καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν τῆς σωτηρίας τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς ἔργου τῆς Θείας Χάρης (Ἀπόστολος Παῦλος, Ἅγιος Ἀγγουστίνος).

3. SPINOZA. Ὁ Spinoza εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τοῦ Πανθεϊσμοῦ στὸ Νεώτερο Εὐρωπαϊκὸ Κόσμο. Ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Σπιννοζικοῦ Πανθεϊσμοῦ, εἶναι ὅλος ὁ φυσικὸς Κόσμος, τὸ φυσικὸ Πᾶν — Ἐν, τὸ φυσικὸ Σύμπαν. Ὁ Θεὸς εἶναι μέσα στὸν Κόσμο καὶ ὁ Κόσμος μέσα στὸ Θεό. Ὁ Θεὸς καὶ ὁ Κόσμος ταυτίζονται ἀπόλυτα. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Κόσμος καὶ ὁ Κόσμος εἶναι ὁ Θεός. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὑπερβατικός, ἀλλ' ἐνδοκοσμικός. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἴδια ἡ Φύσις, ἡ θεία Φύσις. Στὸ βάθος ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Spinoza δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ μεταφυσικὴ ἐνδὸς ποιητικοῦ Νατουραλισμοῦ — Ὑλισμοῦ. Στὴν πραγματικότητά δὲν εἶναι μεταφυσικὴ, ἀλλ' ἀπλὴ καὶ μόνο φυσικὴ. Φυσικὴ τῆς ὑλικῆς Φύσεως, ἔστω καὶ ἂν λέγεται θεία Φύσις. (Βλ. Μέρους Β. Κεφ. ΙΧ. σ. 110).

4. LEIBNIZ. Ὁ Leibniz, ὅπως ἀναπτύχθηκε ἤδη στὸ εἰδικὸ Κεφάλαιο τοῦ προβλήματος τοῦ Πνεύματος, εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τοῦ ἀπολύτου μονιστικοῦ Σπιννοζισμοῦ τῶν Νεώτερων Χρόνων. Τὸ μεταφυσικὸ — θεολογικὸ σύστημά του εἶναι τὸ σύστημα τῆς Μοναδολογίας του. Τὸ σύστημα τῶν Μονάδων, τῶν ἀπλῶν ἀσώματων ἢ αὐτῶν μεταφυσικῶν πνευματικῶν οὐσιῶν τοῦ πνευματικοῦ στὴν πραγματικὴ φύσις του καὶ στὴν ἀληθινὴ οὐσία του Σύνπαντος. Οἱ Μονάδες, στὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ Leibniz, εἶναι οὐσίαι ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀστραψίδες καὶ λάμπεις τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ Μονάδα ὅλων τῶν Μονάδων, ἀπόλυτη καθαρὴ ἐνέργεια (actus purus), ἀπόλυτη καθαρὴ πνευματικὴ ἐνεργητικότητα καὶ δραστηριότητα χωρὶς καμμιὰ ἀπολύτως παθητικότητα. Ὑπέρτατη καὶ πρωταρχικὴ Μονάδα ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς ὅλων τῶν Μονάδων, ὁ δημιουργὸς καὶ συνάμα καὶ ἀρχιτέχτονας καὶ κυβερνήτης τοῦ πανπνευματικοῦ Σύνπαντος ὅλων τῶν Μονάδων, ὁ μονάρχης τῆς πολιτείας τῶν Πνευμάτων καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς προδιαταγμένης καὶ προαποκαταστημένης ἀπὸ τὴ θεία σοφία παγκόσμιας ἀρμονίας καὶ τάξης ὅλης τῆς Δημιουργίας.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ ἀπόλυτο καὶ αἰώνιο Πνεῦμα, εἶναι ὁ τύπος ὅλων τῶν ἀπολύτων καὶ αἰώνιων ἀληθειῶν.

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Leibniz, εἶναι ὁ Θεὸς τῆς μεταφυσικῆς — θεολογίας τῆς μεταφυσικῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Θεϊσμοῦ. Τὸ ὑπέροτατο, τελειότατο, πνευματικώτατο καὶ δημιουργικώτατο Ὄν. Οὐσιαστικὲς ιδιότητές του τὸ Ἄπειρο, ἡ Αἰωνιότητα, ἡ Ἀφθαρσία, ἡ Ἀθανασία, ἡ ἄπειρη Τελειότητα, ἡ Παντοδυναμία, ἡ Πανσοφία, ἡ Παναγαθότητα, ἡ ἀπόλυτη Ἐλευθερία.

Ἡ μεταφυσικὴ — θεολογία τοῦ Leibniz ρίχνει φῶς καὶ σ' ἐν' ἀπὸ τὰ σπουδαιότατα καὶ ὑψηλότατα, ἀλλὰ καὶ σκοτεινότατα προβλήματα τῆς Μεταφυσικῆς, τὸ πρόβλημα τῆς φύσης καὶ τῆς γένεσης τοῦ Κακοῦ στὸν Κόσμο. Τῆ Φιλοσοφία του ἀπάνω στὸ πρόβλημα αὐτὸ ὁ Leibniz ἀναπτύσσει στὴ Θεοδικία του. Ὁ Θεός, τονίζεται στὸ ἔργο αὐτό, ὡς παντοδύναμος, πάνσοφος καὶ πανάγαθος, ἐδημιούργησε ὅλο τὸν Κόσμο μὲ σοφία καὶ ἀγαθότητα ὡς τὸν ἄριστο καὶ τελειότατο κόσμο ἀπ' ὅλους τοὺς δυνατοὺς κόσμους (ὀπτιμιστικὴ κοσμοθεωρία). Τὸ Κακὸ δὲν εἶναι δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Ἄν ὁ Θεὸς δὲν ἐδημιουργοῦσε τὸν Κόσμο, ὡς τὸν τέλειο καὶ ἄριστο δυνατό Κόσμο, αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε ἡ ἀδυναμία του ἢ ἔλλειψη καλῆς θέλησης, δηλαδὴ ἀγαθότητας. Ἄλλ' ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος καὶ πανάγαθος καὶ συνεπῶς ἡ ἰδέα αὐτὴ τῆς ἀδυναμίας ἢ τῆς ἔλλειψης καλῆς θέλησης καὶ ἀγαθότητας εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν ἀληθινὴ φύση τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν παντοδυναμία του καὶ παναγαθότητά του.

Ἄλλὰ ποία εἶναι ἡ φύση τοῦ Κακοῦ καὶ ποία ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς γένεσής του μέσα στὸν Κόσμο; Ἡ Θεοδικία τοῦ Leibniz ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὡς ἑξῆς: Τὸ Κακὸ δὲν ἔχει θετικὸ νόημα, εἶναι κάτι τὸ ἀρνητικὸ, εἶναι στέρηση καὶ ἀπουσία. Καὶ τὸ Κακὸ, στὸ νόημα αὐτό, εἶναι συνέπεια τῆς ἀτέλειας καὶ τῆς πεπερασμένης, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Μεταφυσικῆς, φύσης τοῦ Ἀνθρώπου. Συνέπεια μεταφυσικῆς ἀνάγκης. Ὁ Θεὸς δημιουργῶντας τὸν Κόσμο μὲ σοφία καὶ ἀγαθότητα εἶχε στὴ σκέψη του ὄχι τὸ μερικὸ καλὸ ἐνὸς ἀτομικοῦ ὄντος ἢ περισσότερων ἀτομικῶν ὄντων ἢ καὶ ὅλων τῶν ὄντων, ὡς ἀτομικῶν ὄντων, ἀλλὰ τὸ γενικὸ Καλὸ ὅλου τοῦ Κόσμου. Τὸ Καλὸ ἢ τὸ Κακὸ συνεπῶς πρέπει νὰ ἐνοραῖται καὶ νὰ κρίνεται μόνο ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ γενικοῦ Καλοῦ ὅλου τοῦ Κόσμου ὡς συνόλου. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ ἔργο τῆς δημιουργίας καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ Κόσμου, στὰ μάτια τοῦ Leibniz, ἔγινε μὲ ἀπόλυτη σοφία καὶ τελειότητα καὶ μὲ μοναδικὸ σκοπὸ τὸ γενικὸ Καλὸ καὶ τὴν εὐδαιμονία ὅλου τοῦ Κόσμου.

Ὁ φυσικὸς Κόσμος, κατὰ τὴ θεολογία τοῦ Leibniz, εἶναι ἡ φαινόμενη αἰσθητὴ μορφή τοῦ πνευματικοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου τῶν Μονάδων καὶ πρέπει νὰ ἦναι καὶ εἶναι ἀπόλυτα τέλειος ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ γενικοῦ Καλοῦ τοῦ Ὄλου.

Ἡ θεολογικὴ σκέψη τοῦ Leibniz ἀπάνω στὸ πρόβλημα τοῦ Κακοῦ συναντιέται μὲ τὴ θεολογικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνος ἀπάνω στὸ ἴδιο πρόβλημα, ποὺ ὅπως εἶδαμε (σελ. 418) θεωρεῖ τὸ Κακὸ ὡς συνέπεια τοῦ ὑπέροτατου καὶ θειότατου δώρου τοῦ Θεοῦ στὸν Ἀνθρώπο, τοῦ δώρου τῆς Ἀν-

θρώπινης Ἐλευθερίας. Καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Ἀνθρώπου ἀνοίγει διάπλατα τὸ δρόμο στὴ Φιλοσοφία τῆς Μεταφυσικῆς — Ἠθικῆς τῆς ἀέναης πάλης τῆς Ἀνθρώπινης Ψυχῆς πρὸς ὑψώσῃ της σὲ ὑψηλότερες σφαῖρες τοῦ ἀπείρου ὄντος μὲ τὸν ἀγῶνα της τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς ἠθικῆς τελειοποίησής της καὶ ἀνάβασής της στὸ Θεό.

Καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Κακοῦ, ὡς μεταφυσικῆς ἀνάγκης καὶ καρποῦ τῆς μεταφυσικῆς τῆς Ἐλευθερίας, εἶναι σὲ ἀπόλυτη ἁρμονία μὲ τὴ θεμελιώδη θεωρία τοῦ ὄλου φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Leibniz, τὴ θεωρία τῆς ἱεραρχικῆς τελολογικῆς τάξης καὶ ὁργάνωσης καὶ ἐξέλιξης ὄλου τοῦ Κόσμου μὲ κορυφὴ ὄλων τῶν κορυφῶν τῆς παγκόσμιας καὶ αἰώνιας αὐτῆς τάξης καὶ ἁρμονίας τὸ ἀπόλυτο ὄν, τὸ Θεό.

5. ROUSSEAU Jean Jacques (1712 — 1778). Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Rousseau εἶχε κοσμογονικὴ καὶ κοσμοϊστορικὴ ἐπίδραση σ' ὄλο τὸν Κόσμο καὶ στὴν ἐποχὴ του καὶ στοὺς κατοπινοὺς καιροὺς καὶ ἐπιδέασε τὶς φιλοσοφικὰς ἰδέες μεγάλων πνευμάτων, ὅπως ὁ Herder, ὁ Goethe, ὁ Hamman, ὁ Schiller, ὁ Kant, ὁ Tolstoi καὶ οἱ φιλόσοφοι τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ κ.ἄ.

Ὁ Rousseau εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος τοῦ προβλήματος τοῦ Πολιτισμοῦ. Στὸ ὄλο πνευματικὸ οἰκοδόμημά του ξεχωριστὴ θέση ἔχει ἡ Θρησκεία. Ἡ Θρησκεία, στὸ νόημά του, εἶναι ἡ φυσικὴ θρησκεία τῆς ἀπλῆς φυσικῆς ζωῆς, τοῦ αἰσθημάτων, τῆς καρδιάς, καὶ τοῦ ἀπλοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ὁ Πολιτισμὸς, στὰ μάτια τοῦ Rousseau, εἶναι διαφθορά, κατάπτωση, παρακμὴ ὄλης τῆς Ἀνθρωπότητας. Μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια του «Τὰ πάντα βγήκαν ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ δημιουργοῦ τοῦ Κόσμου καλὰ καὶ τέλεια. Τὰ πάντα διαφθείρονται στὰ χέρια τοῦ Ἀνθρώπου.»

Στὴ σφαῖρα τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ, ὁ Rousseau ὑπῆρξε ντεϊστής. Τὴν ντεϊστικὴ θεολογία του ὁ Rousseau ἔχει ἀναπτύξει στὸ τέταρτο βιβλίον τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου του «Αἰμίλιος».

Ὁ Ντεϊσμὸς ὑπῆρξε μιὰ μορφή θρησκείας ἐλεύθερων πνευμάτων στὴν Ἱστορία τοῦ Κόσμου στὸ 17ο καὶ 18ο αἰῶνα. Ἡ Θρησκεία αὐτὴ, κατ' ἄλλους ἀθεϊστικὴ, κατ' ἄλλους θεϊστικὴ, δεχόταν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀθανασία τῆς Ψυχῆς ὡς καὶ τὴν ἠθικὴ φύση τῆς Θρησκείας, ἀρνιόταν ὅμως τὰ δόγματα τῆς Θείας Ἀποκάλυψης καὶ τῆς Θείας Προνοίας. Κατὰ τοὺς ντεϊστῆς ὁ Θεὸς δὲν ἐπεμβαίνει καθόλου στὴ ζωὴ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ Κόσμου. Κατὰ τὸν Καντ ὁ ντεϊστής πιστεύει σ' ἓνα θεό, ὁ θεϊστής πιστεύει σ' ἓνα «ζῶντα θεό», ἓνα προσωπικὸ θεό, ὑπέροτατο Νοῦ (Summam Intelligentiam), ποὺ μὲ σοφία καὶ ἐλευθερία εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ ὄλων τῶν ὄντων ὄλου τοῦ Κόσμου (Κρ. καθ. Λόγου σ. 496, Προλεγ. § 57).

Κατὰ τὴ θεολογία τοῦ Rousseau τὸ Σύμπαν καὶ οἱ νόμοι τοῦ Σύνπαντος ὁδηγοῦν στὴν ἰδέα ἐνὸς κοσμικοῦ Λόγου: «Πιστεύω συνεπῶς, πῶς μιὰ θέληση κινεῖ τὸ Σύμπαν καὶ ἐμψυχώνει τὴ φύση. Τὸ κινούμενο ὑλικὸ Σύμπαν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς θέλησης μέσα στὸν Κόσμο. Ἡ κίνη-

ση τοῦ Σύμπαντος, σύμφωνα μὲ ὠρισμένους νόμους, ἀποδειχνει τὴν ὕπαρξη ἑνὸς πνεύματος. Πιστεύω, πὼς τὸν Κόσμο κυβερνάει μιὰ δυνατὴ καὶ σοφὴ θέληση. Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ τὴ βλέπω καὶ καλύτερα τὴν αἰσθάνομαι.»

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Rousseau, εἶναι τὸ ὑπέρτατο πνευματικὸ ὄν, ποὺ κινεῖ τὸ Σύμπαν καὶ ὁρίζει ὅλους τοὺς νόμους τοῦ Σύμπαντος. Οὐσιαστικὲς ἰδιότητές του εἶναι ἡ δύναμη, ἡ βούληση, ἡ καλωσύνη. Ὁ ἄνθρωπος σ' ὅλες τὶς πράξεις του εἶναι ἕνα ἐλεύθερο ὄν. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἄνθρώπου εἶναι αὐτὴ καὶ συνεπῶς ἀθάνατη.

Ὁ Θεός εἶναι ἡ δύναμη τῆς ἀπόλυτης πνευματικῆς Ἐνόρασης ποὺ ἐνορᾷ ὅλα τὰ ὄντα μέσα στὸ Σύμπαν, ὅπως εἶναι στὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, ὡς δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ὄντα. Ἡ Συνείδηση τοῦ ἄνθρώπου εἶναι ἡ φωνὴ τῆς ψυχῆς του μέσα στὰ βάθη τοῦ εἶναι του καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου. Ἡ Συνείδηση εἶναι ἠθικὴ στὴν οὐσία της καὶ μᾶς φωνάζει πάντα τὴν ἀλήθεια καὶ δὲ μᾶς ἀπατᾷ ποτέ. Μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἄνθρώπου εἶναι ἐμφυτεῖς οἱ ἀρχὲς τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἀρετῆς καὶ τὸ φυσικὸ καὶ ἀπόλυτα ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ Πνεῦμα αἰσθημα τῆς Καλωσύνης.

Τὰ πάντα στὴ ζωὴ τῆς Ἀνθρωπότητος εἶναι ἀρχὲς τῆς φυσικῆς Ἐρησκείας. Ὁ Θεός ἀγαπάει καὶ θέλει νὰ λατρεύεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸ φυσικὸ αἰσθημα τῆς ἀπλῆς καὶ ἀγνῆς καρδιᾶς. Ἡ Ἐρησκεία βασίζεται στὸν ἠθικὸ νόμο καὶ ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐκτελῇ πιστὰ καὶ ὅπως πρέπει τὸ ἠθικὸ χρέος του. Ἡ Ἐρησκεία στὴν οὐσία της εἶναι ἠθικὴ. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ οὐσία καὶ ἡ ψυχὴ τῆς Ἐρησκείας. Ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς Ἐρησκείας ἡ ἠθικὴ ἐξύψωση καὶ τελειοποίηση τοῦ ἄνθρώπου.

6. E M M A N O U H A K A N T. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Κάντ, στὴ γενικὴ θεώρησή της, κινεῖται μέσα στὸ κλίμα τῆς βασικῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας, τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἀρχῆς τῆς Ὑποκειμενικότητας. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ βάση τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι καὶ βάση καὶ ὅλης τῆς ἠθικῆς θεολογίας του.

Ὁ Κάντ θεωρεῖ τὸ πρόβλημα τῆς Ἐρησκείας καὶ τοῦ Θεοῦ στὶς δύο πρώτες κριτικὲς του καὶ στὸ εἰδικὸ ἔργο του «Ἢ Ἐρησκεία μέσα στὰ ὅρια τοῦ καθαροῦ Λόγου».

Στὴν πρώτη κριτικὴ του (Κριτ. καθ. Λόγου) ὁ Κάντ ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ὅλης κριτικῆς θεωρητικῆς Φιλοσοφίας του, τὴν ἀποψη τῆς κριτικῆς φιλοσοφικῆς μεθοδολογίας του, τῆς πολεμικῆς ἐναντίον τῆς θεωρητικῆς δογματικῆς Μεταφυσικῆς τῆς Προκαντιανῆς ἐποχῆς καὶ τῆς θεμελίωσής της τῆς κριτικῆς Μεταφυσικῆς. Κυρίως στὴν κριτικὴ αὐτὴ ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς θεωρητικῆς ἀξίας τῶν φιλοσοφικῶν ἀποδείξεων τῆς ὕπαρξης τοῦ Θεοῦ τῆς ὡς τὴν ἐποχὴ του δογματικῆς θεωρητικῆς Μεταφυσικῆς. Τὸ γενικὸ συμπέρασμα τῆς κριτικῆς του αὐτῆς εἶναι τὸ συμπέρασμα, πὼς ὅλες οἱ ἀποδείξεις τῆς πρὶν ἀπὸ τὸν Κάντ δογματικῆς θεωρητικῆς Μεταφυσικῆς γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχουν καμμιά ἀπολύτως βασιμότητα, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς κριτικῆς θεωρητικῆς Φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀποδειχτῆ οὔτε ὅτι

ὑπάρχει ὁ Θεός, οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχει. Στὴ δεύτερη κριτικὴ του (Κρ. πρ. Λόγου) ὁ Κάντ καταλήγει στὸ γενικὸ συμπέρασμα, πὼς οἱ ἰδέες τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἀθανασίας καὶ τῆς Ἐλευθερίας, δὲν εἶναι ἀλήθειες τῆς καθαρῆς θεωρητικῆς γνώσης, στὸ νόημα τῆς θεωρητικῆς Φιλοσοφίας του, ἀλλ' αἰτήματα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ (Ἠθικοῦ) Λόγου, ποὺ θεμελιώνονται μόνο ἀπάνω στὴν ἠθικὴ φύση τοῦ Ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλους λόγους ὁ Κάντ ἀπορρίπτει καὶ γκρεμίζει, μὲ τὴν κριτικὴ θεωρητικὴ Φιλοσοφία του, ὅλες τὶς θεωρητικὲς ἀποδείξεις τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἀθανασίας καὶ τῆς Ἐλευθερίας, καὶ δέχεται ὡς βέβαιη μόνο τὴν ἠθικὴ ἢ ἠθικολογικὴ ἀπόδειξη. Τὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα, κατὰ τὴν κριτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Κάντ, ἀνεβαίνει στὸ Θεό, στὴν Ἀθανασία καὶ στὴν Ἐλευθερία, βασισμένο μόνο ἀπάνω στὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἀπολύτου καθολικοῦ καὶ ἀναγκαίου, παγκοσμίου καὶ παναιωνίου ἠθικοῦ νόμου. Τὸ ἀπόλυτο πραγματικὸ γεγονός (factum, μὲ τὸν ἴδιο τὸν ὄρο τοῦ Κάντ) τῆς ἠθικῆς συνείδησης τοῦ Ἀνθρώπου ὀδηγεῖ, μὲ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα καὶ βεβαιότητα, στὶς ἰδέες τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἀθανασίας καὶ τῆς Ἐλευθερίας. Οἱ ἰδέες αὗτὲς, μέσα στὰ ὅρια τῆς κριτικῆς θεωρητικῆς Φιλοσοφίας του, δὲν εἶναι καθαρὲς θεωρητικὲς γνώσεις μὲ ἀπόλυτη θεωρητικὴ βεβαιότητα, ἀλλ' αἰτήματα (postulats) μόνο τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ Λόγου. Λογικὲς, στὴν ἀληθινὴ φύση τους, βέβαια ἰδέες καὶ σκέψεις — ὑποθέσεις, ἀπόλυτα ἀναγκαῖες πνευματικὲς ὑποθέσεις, ὡς ἀναγκαῖα συμπεράσματα τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ Λόγου, ποὺ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἠθικὴ πραγματικότητα (τὴν ἠθικὴ ἀνθρώπινη Συνείδηση) καταλήγει στὴν ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα τῶν ὑποθέσεων ἀπὸ καθαρὴ θεωρητικὴ ἀποψη, τῆς πραγματικῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἀθανασίας καὶ τῆς Ἐλευθερίας. Ὁ Κάντ μὲ τὴν κριτικὴ του Φιλοσοφία δὲ θεμελιώνει τὴ θεωρητικὴ Θεολογία, ἀλλὰ τὴν ἠθικὴ Θεολογία. Καὶ τὴν ἠθικὴ Θεολογία του ὁ Κάντ στηρίζει ἀπάνω στὴν ἀπόλυτη πραγματικὴ καὶ ἀναμφισβήτητη ἠθικὴ φύση τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁλητὴ ἡ ἀξία τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Κάντ ἔγκειται στ' ὅτι μὲ τὴ Φιλοσοφία του ἀποκαλύπτει τὴν ἠθικὴ οὐσία καὶ τὸ ἠθικὸ ὕψος καὶ μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀνθρώπου ὄντος. Στὰ μάτια του ὁ Ἀνθρώπος εἶναι κυρίως καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα ἓνα ΗΘΙΚΟ ΟΝ. Στὴν Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου ὁ Κάντ τονίζει: «Ἡ ἠθικὴ Θεολογία ἔχει τὸ ξεχωριστὸ πλεονέκτημα ἀπάνω ἀπὸ τὴ θεωρία, ὅτι ὀδηγεῖ στὴν ἔννοια ἑνὸς μοναδικοῦ καὶ ἀπόλυτα τελείου ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὄντος... Πρέπει νὰ ὑπάρχη μιὰ μοναδικὴ ὑπέρτατη θέληση, γιατί ἀλλοιῶς πῶς θὰ μπορούσε νὰ βρεθῆ μέσα στὶς διάφορες θελήσεις μιὰ τελεία ἐνότητα προθέσεων καὶ σκοπῶν; Ἡ θέληση αὕτη πρέπει νὰ ἦναι παντοδύναμη γιὰ νὰ ἐπιβάλλεται ἀπόλυτα σ' ὅλα τὰ ὄντα ὅλου τοῦ Κόσμου, πάνσοφη γιὰ νὰ ἦναι γνωστὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ αἰσθήματά της καὶ ἡ ἠθικὴ ἀξία τους, πανταχοῦ παρούσα σ' ὅλους τοὺς τόπους, γιὰ νὰ ἦναι δυνατὴ ἡ ἄμεση συμπαράστασή της καὶ βοήθειά της, ποὺ ἀπαιτεῖ κι' ἐπιβάλλει ὁ καλύτερος ἀπ' ὅλους τοὺς κόσμους. Τέλος πρέπει νὰ εἶναι αἰώνια, γιὰ νὰ μὴν ἔχη κανένα τέλος καὶ νὰ μὴν πάψη ποτὲ ἢ θαυμαστὴ αὕτη ἀρμονία τῆς Φύσης καὶ τῆς Ἐλευθερίας». (Κρ. καθ. Λόγ. § 9.58, Κρ. πρ. Λ. σ. 35).

Ἡ ἁρμονία αὐτὴ τῆς Φύσης καὶ τῆς Ἐλευθερίας, ποὺ τονίζει ἐδῶ ὁ Κάντ, εἶναι ἡ ἁρμονία τῆς ἀπόλυτης ἔνωσης τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Εὐδαιμονίας (τοῦ ὑπέριστατου Ἀγαθοῦ), τὸ βασίλειο τῆς Θείας Χάρης, τὸ βασίλειο τῶν καθαρῶν καὶ ἀπολύτων σκοπῶν, ὁ ὑπερβατικὸς νοητὸς μεταφυσικὸς κόσμος τοῦ Θεοῦ (φυσικὰ μέσα στὰ ὄρια τῆς Καντιανῆς κοσμοθεωρίας τοῦ μεταφυσικοῦ Δυϊσμοῦ).

Ὁ βαθύτερος σκοπὸς ὅλης τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ἡ θεμελίωση τῆς Θρησκείας, ὄχι ἀπάνω στὸν Καθαρὸ θεωρητικὸ Λόγο, ἀλλὰ ἀπάνω στὴν ἀληθινὴ πίστη. Καὶ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τονίζει ὁ ἴδιος στὸν Πρόλογο τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου: «Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ παραμερίση τὴ γνώση γιὰ νὰ πάρη τὴ θέση τῆς ἡ πίστη».¹

Τὸ πρόβλημα τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Θεοῦ ὁ Κάντ πραγματεύεται κυρίως καὶ εἰδικώτερα στὸ ἔργο του «Ἡ Θρησκεία μέσα στὰ ὄρια τοῦ Καθαροῦ Λόγου». Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Κάντ ἀναπτύσσει τὴ θεωρία, πὼς ἡ Θρησκεία εἶναι ἡ γνώση, ποὺ θεωρεῖ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἠθικῶν χρεῶν τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς ἐπιταγῶν τοῦ Θεοῦ, ἡ πίστη, ποὺ τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ βασίζει ἀπάνω στὴν ἠθικὴ φύση τοῦ Ἀνθρώπου. Ἡ ἠθικὴ συνείδηση τοῦ Ἀνθρώπου, θεμελιωμένη ἀπάνω στὴν ἔννοια τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου ὅλης τῆς Δημιουργίας, ὁδηγεῖ στὴ θεμελίωση μιᾶς καθαρῆς καὶ ἀπόλυτης πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς Θρησκείας.

Ἐπίσης στὸ ἴδιο πῶς ἀπάνω ἔργο του γιὰ τὴ Θρησκεία ὁ Κάντ ἀναπτύσσει τὴν πεσσιμιστικὴν θεωρία γιὰ τὴ φύση τοῦ Κακοῦ, πὼς μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση ἐνυπάρχει τὸ «ριζικὸ Κακό». Τὸ Κακό, στὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι ἡ φυσικὴ τάση τοῦ Ἀνθρώπου νὰ τείνη καὶ νὰ ὑποτάσσεται στὰ φυσικὰ ἐνστικτα, ὀρμέμφυτα καὶ πάθη του. Καὶ ἡ τάση αὐτὴ, κατὰ τὸν Κάντ, ἔχει τὴ ρίζα τῆς στὴν κακὴ χρῆση τῆς ἀνθρώπινης Ἐλευθερίας. Ἀπὸ τὴ θεωρία αὐτὴ βγαίνει ἡ κοσμοθεωρία τῆς ζωῆς τοῦ Ἀνθρώπου μέ-

1, Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κάντ καὶ ὡς σήμερα μαρτυρεῖ, πὼς ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Κάντ ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνη καὶ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἀντίθετα τὸν κλονισμὸ καὶ τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θρησκείας. Ἡ Ἱστορία τοῦ Πνεύματος ἀποδείχνει, πὼς ἡ μόνη ἀπόλυτα ἀσάλευτη καὶ αἰώνια βάση τῆς Θρησκείας εἶναι ἡ Φιλοσοφία. Φυσικὰ ἡ ὀρθὴ καὶ ὀλόφωτη καὶ δημιουργικὴ καθαρὴ θεωρητικὴ Φιλοσοφία, ὁ καθαρὸς ὀρθὸς θεωρητικὸς Λόγος. Στὸ φῶς τῆς ὀρθῆς Φιλοσοφίας ἡ Θρησκεία εἶναι δημιουργία τῆς ὑψηλῆς καὶ φωτισμένης Φιλοσοφίας. Καὶ στ' ἀληθινὰ ἐκεῖνο ποὺ διακρίνει καὶ οὐσιαστικὰ χαρακτηρίζει τὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ὅλης τῆς Εὐρώπης ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κάντ εἶναι ὁ πῶς σκληρὸς ἀγῶνας καὶ ἡ τιτάνια προσπάθεια τῆς θεωρητικῆς ὑπέρβασης τῆς πεσσιμιστικῆς, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Μεταφυσικῆς, θεωρητικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κάντ καὶ τῆς ἀκλόνητης θεωρητικῆς θεμελίωσης τῆς αἰώνιας Μεταφυσικῆς. Ἐπίσης ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας τῶν δύο τελευταίων αἰώνων μαρτυρεῖ, πὼς ἡ προσπάθεια αὐτὴ τῆς Φιλοσοφίας δὲν ὑπῆρξε τελείως ἄγονη καὶ μάταιη. Τὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα ζητάει πάντα τὴν ἀπόλυτη καὶ αἰώνια Ἀλήθεια μόνον στὴν ὀρθὴ θεωρία. Στὴν ὀρθὴ Φιλοσοφία τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ Λόγου.

σα στὸν Κόσμο, ὡς ἀδιάκοπης πάλης ἐναντίον τοῦ Κακοῦ. Στὴν πάλη του αὐτὴ ὁ Ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ Ἠθικὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Κάντ εἶναι βαθύτατο θρησκευτικὸ πνεῦμα καὶ ἀληθινὸς μύστης τοῦ βαθύτερου καὶ ἀληθινοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστός, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου ἀγνοῦ στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ψυχὴ, στὸ νοῦ καὶ στὴν καρδιά, καὶ ἀπόλυτα τελείου, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Ἠθικῆς, Ἀνθρώπου, τοῦ Ἀνθρώπου, πὺ ἀγαπάει ὁ Θεός. Ἡ πίστη του στὸ Χριστὸ εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαία. Ἡ «ἀόρατη Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ» εἶναι ἡ ἰδέα τῆς Κοινότητος ὅλων τῶν πιστῶν τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς, κατὰ τὸν Κάντ, κλείνει στὸ βᾶθος του τὸ σπέρμα τῆς ἀληθινῆς παγκόσμιας θρησκευτικῆς πίστεως. Γενικὰ ἡ Μεταφυσικὴ — Θεολογία, στὸ νόημα τῆς κριτικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κάντ, θεμελιώνεται ἀπάνω στὴν Ἠθικὴ καὶ ὄχι ἡ Ἠθικὴ ἀπάνω στὴ Μεταφυσικὴ — Θεολογία. Ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Κάντ ἔχει τὴ θέση της μέσα στὰ ὅρια τῆς θεωρητικῆς Φιλοσοφίας του μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατη ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς θεωρητικῆς Μεταφυσικῆς — Θεολογίας. Στὴν ἀντίθετη ὁμως περίπτωση, στὴν περίπτωση τῆς θεωρητικῆς θεμελίωσης τῆς Μεταφυσικῆς — Θεολογίας, ἰσχύει ἀπόλυτα ἡ ἀντίθετη θεωρία. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ Ἠθικὴ βγαίνει ἀπὸ τὴ Μεταφυσικὴ — Θεολογία καὶ ἡ Ἠθικὴ εἶναι σὲ ἀπόλυτη ἀρμονία μὲ τὴ Μεταφυσικὴ — Θεολογία, ὡς μητέρα καὶ κόρη. Ὁ ἀπόλυτος παγκόσμιος καὶ παναιώνιος ἠθικὸς νόμος, στὴν ἴδια περίπτωση τῆς μεταφυσικῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Θεϊσμοῦ, τῆς παραδοχῆς τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ ὑπέρτατου, παντοδύναμου, πάνσοφου καὶ πανάγαθου πνευματικοῦ ὄντος, ἰσχύει ὡς νόμος τοῦ Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ καὶ κυβερνήτη τοῦ Σύμπαντος μὲ πατρικὴ ἀγάπη καὶ στοργὴ καὶ θεία πρόνοια. Ἡ ἠθικὴ Θεολογία τοῦ Κάντ εἶναι ἡ Θεολογία τοῦ Θεϊσμοῦ, στὸ νόημα τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

II. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΥ.

1. FICHTE. Στὸ μεταίχμιο τῆς Φιλοσοφίας τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰώνα ἐβλάστησε καὶ ἀνθίσει τὸ δέντρο τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, τῆς Φιλοσοφίας κυρίως τῶν τριῶν μεγάλων φιλοσόφων τῆς Γερμανίας Fichte, Schelling καὶ Hegel.

Ὁ Fichte εἶναι ὁ πρῶτος φιλόσοφος τῆς σειρᾶς τῶν φιλοσόφων τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ καὶ θεολογικὴ Φιλοσοφία τοῦ Fichte πέρασε ἀπὸ πολλὰς φάσεις. Στὶς ἀρχὲς τῆς φιλοσοφικῆς ἐξέλιξης τοῦ Fichte κυριαρχεῖ ἡ ἠθικὴ μεταφυσικὴ κοσμοθεωρία καὶ ἀργότερα ὁ ἠθικὸς Πανθεϊσμός. Στὸ πρῶτο θεολογικὸ ἔργο του μὲ τὸν τίτλο «Κριτικὴ ἀπὸ ἀποκάλυψης» τονίζεται ἡ ἐξαιρετικὴ σημασία καὶ ἀξία τῆς ἰδέας τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Παιδαγωγικῆς. Στὸ κατοπινὸ ἔργο

του με τὸν τίτλο «Ἡ ἀρχὴ τῆς πίστεως μας στὴ θεία τάξη τοῦ Κόσμου» ὁ Fichte θεμελιώνει μιὰ θεολογία ἠθικοῦ Πανθεϊσμοῦ. Στὴ θεολογία αὐτὴ ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς «ζῶσα ἐνεργητικὴ ἠθικὴ τάξη τοῦ Κόσμου» (Ordo ordinans). Ὁ Θεός, στὸ νόημα τῆς θεολογίας αὐτῆς, δὲν εἶναι κανένα ὄν, καμμιὰ οὐσία, κανένα πρόσωπο. Ἀπάνω ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ φυσικὸ κόσμο, τὸν κόσμο τῶν αἰσθητῶν φυσικῶν φαινομένων, ὑπάρχει ὁ νοητὸς κόσμος, ἡ ἠθικὴ τάξη τοῦ Σύμπαντος. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ τάξη ὅλης τῆς Δημιουργίας εἶναι ὁ Θεός. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἰδέα μιᾶς ὑπέροχτης ἠθικῆς βούλησης. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ τάξη τοῦ Σύμπαντος εἶναι τὸ «ἀπολύτως πρῶτο» (das absolute Erste).

Ἡ Θεησκεία ἐδῶ εἶναι ἡ πίστις στὴ θεία αὐτὴ ἠθικὴ τάξη ὅλου τοῦ Κόσμου. Ἡ πραγματικὴ ὑπαρξὴ τῆς ἠθικῆς αὐτῆς τάξης τοῦ Κόσμου ἀρκεῖ. Δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς ὑπέροχτου ἠθικοῦ ὄντος, ὡς πρῶτης ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῆς ἠθικῆς τάξης τοῦ Κόσμου. Ἡ Θεησκεία καὶ ἡ Ἠθικὴ, στὴ θεολογία αὐτῆ τοῦ Fichte, ταυτίζονται ἀπόλυτα. Ἡ Θεησκεία, δίχως τὴν Ἠθικὴν, εἶναι δεισιδαιμονία. Ἡ Ἠθικὴ δίχως τὴ Θεησκείαν εἶναι κενή, δὲν ἔχει κανένα ἀπολύτως οὐσιαστικὸ περιεχόμενο. Ἡ πίστις στὸ Ἠθικὸ Χρῆμα εἶναι καὶ πίστις στὸ Θεὸ καὶ συμμετοχὴ στὴν αἰώνια ζωὴ.

Σχετικὰ μετὰ τὶς θεολογικὰς αὐτὰς ἰδέας τοῦ Fichte, εἶναι ἀνάγκη νὰ παρατηρηθῆ, πῶς, οἱ ἰδέες αὐτὰς συγκρούονται μετὰ τὶς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Θεολογίας τῆς Θεησκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μάλιστα τὴν πρῶτην θεμελιώδη ἀρχήν, τὴν ἀρχὴν τοῦ Θεοῦ, ὡς ζῶντος προσώπου, καὶ δὲν ἦταν δυνατὸν παρὰ νὰ δημιουργήσουν μεγάλας ἱστορίας στὸ δημιουργό τους. Καὶ πράγματι ὁ Fichte καταδιώχθηκε στὴν ἐποχὴν του γιὰ ἀθεϊσμόν. Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ Σκέψις ὅλων τῶν καιρῶν θέτει ἐδῶ τὸ ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἠθικὴ τάξη τοῦ Κόσμου χωρὶς προσωπικόν, πνευματικόν στὴ φύσιν του, δημιουργὸν τῆς τάξης αὐτῆς;

Στὰ κατοπιναῖα χρόνια ἡ θεολογικὴ Φιλοσοφία τοῦ Fichte φαίνεται νὰ προσανατολιζέται πρὸς τὸ δρόμον τῆς πνευματικότητος τῆς πρῶτης ἀρχῆς τοῦ Κόσμου. Ἡ θεολογία τοῦ Fichte θεμελιώνεται ἤδη ἀπάνω στὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἀπόλυτης ἐνότητος καὶ ταυτότητος τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸ ἀπειροῦς ἀπόλυτον Ἐγὼ τοῦ Κόσμου, τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα, ὡς καθαρὴν δημιουργικὴν ἐνεργητικότητα καὶ πρῶτην ἀρχὴν τῆς δημιουργίας τοῦ Σύμπαντος.

Στὸ ἔργον του «Ἡ οὐσία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου» (Gelehrten), ὁ Fichte νοεῖ τὸ Θεόν, ὡς ἀπειρὴν ζωὴν, καὶ θεωρεῖ ὅλον τὸν Κόσμον ὡς φαινόμενο τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἀπόλυτον ὄν εἶναι ζωὴ καὶ ἐνέργεια. Ἡ Ζωὴ, στὴν οὐσίαν της, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Ἀπολύτου. Ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ καθαυτὴ καὶ στὴν ἀπόλυτην καθαρότητά της, εἶναι ἀπόλυτη ἐσωτερικὴ ἐνότης κλεισμένη μέσα στὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν της χωρὶς καμμιὰ ἀπολύτως μεταβολήν. Στὸν ἐξωτερικόν φανερῶμόν της, τὴν κοσμικὴν παρουσίαν της, εἶναι ἀπειρὴ καὶ αὐτοεξελισσόμενη ζωὴ, ποὺ μέσα στὸ δίχως κανένα τέλος ποταμὸν τοῦ Ἀπειροῦ Χρόνου ἀνεβαίνει ὀλοένα σὲ ὑψηλότερας σφαιρας.

Ἡ Θεολογία τοῦ Fichte, μὲ τὸν καιρὸ, περνᾷ ἀπὸ τὸν ἠθικὸ Πανθεϊσμὸ στὸ μεταφυσικὸ Πανθεϊσμό. Στὸ ἔργο του μὲ τὸν τίτλο «Ἡ εὐτυχία τῆς Ζωῆς» ὁ Fichte ὡς ὑπέριστη εὐτυχία στὴ ζωὴ θεωρεῖ τὴν ἔνωση τῆς Ψυχῆς μὲ τὸ Ἔν, τὸ Ἀπόλυτο, μ' ἓνα λόγο τὸ Θεό. «Ἡ εὐτυχία, τονίζεται ἔδῳ, εἶναι μόνο στὴν ἔνωσή μας μὲ τὸ Θεό». Ὁ Ἄνθρωπος δὲν εἶναι παρὰ μιὰ εἰκόνα, μιὰ παράσταση, ἓνα φαινόμενο τοῦ Ἐνός, τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ οὐσιώδης αὐτῆ μορφή τοῦ εἶναι μας δὲ χάνεται οὔτε καὶ μέσα στὴν ἔνωσή μας μὲ τὸ Ἀπόλυτο, τὸ Θεό.

Ὁ μεταφυσικὸς αὐτὸς Πανθεϊσμὸς ἔχει ἀναλογία μὲ τὸν Πανθεϊσμὸ τοῦ Πλωτίνου. Στὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Fichte, τονίζεται: «Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἀναγκαῖο ἀπόλυτο φῶς, δηλαδὴ ἔσωτερικὸ καὶ πνευματικὸ φῶς. Τὸ πνευματικὸ αὐτὸ φῶς διαθλάται σὲ ἄπειρες διαφορετικὲς ἀχτῖνες καὶ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς σκόρπιες αὐτὲς ἀχτῖνες διακρίνεται τὸ ἴδιο φῶς καὶ ἀπὸ τὸ Ἀπόλυτο καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πηγὴ του. Τὸ ἴδιο ὅμως αὐτὸ φῶς ἔχει τὴ δύναμη ν' αὐτοσυγκεντρῶν ὅλες τὶς διαφορετικὲς αὐτὲς ἀχτῖνες καὶ νὰ αὐτοενοραῖται ὡς ὑπαρξὴ καὶ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἠθικὴ τάξη τοῦ Κόσμου ἔδῳ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀπολύτου ὄντος». — Ἡ θεολογία τοῦ Fichte γυρίζει πάντα στὸ βάθος τῆς στὴν ἠθικὴ ἐνόραση τοῦ Κόσμου. — Καὶ τὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα εἶναι συνείδηση καὶ ἀποκάλυψη τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Τὸ Ἴσρό, τὸ Ὁραῖο, τὸ Ἀγαθό, εἶναι ἡ ἄμεση ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ μέσα μας. Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὁ Fichte θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο.

Μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Schelling ἡ Θεολογία τοῦ Fichte στὸ τέλος καταλήγει στὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ ἀπολύτου Αὐτοόντος. Τὸ Πᾶν εἶναι μορφή τοῦ ἀπολύτου ὄντος, τοῦ Θεοῦ. Ἡ Γνώση εἶναι ἐνόραση τοῦ ὄντος, τὸ φαινόμενο τοῦ ὄντος, ποὺ αὐτοενοραῖται ὡς εἰκόνα καὶ φανερῶνεται ὡς αἰσθητὴ μορφή τοῦ Ἐγὼ τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Ὁ Fichte δὲν εἶναι μυστικιστὴς καὶ ὑπῆρξε σφοδρότατος πολέμιος τοῦ Μυστικισμοῦ σ' ὅλη τὴ ζωὴ του.

2. SCHELLING. Ἡ Θεολογία τοῦ Schelling εἶναι θεολογία ἰδεαλιστικοῦ Πανθεϊσμοῦ, ὅπως καὶ ἡ θεολογία τοῦ Fichte.

Ἡ θεολογικὴ σκέψη τοῦ Schelling εἶχε, ὅπως καὶ ἡ θεολογία τοῦ Fichte, πολλὰ φάσεις στὴν ὅλη ἱστορικὴ ἐξέλιξή της. Στὴν πρώτη περίοδό της ὁ φιλόσοφος νοεῖ τὸ Θεὸ ὡς τὸ ἀπόλυτο Ἐγὼ τοῦ ὄντως ὄντος.

Στὴν περίοδο τῆς φιλοσοφίας του τῆς Ταυτότητας, τὸ Θεὸ νοεῖ ὡς τὸ Ἀπόλυτο, τὸ πρωταρχικὸ ἀδιαφοροποίητο ὄν (Indifferenz), ὡς τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ Ὑποκειμένου καὶ τοῦ Ἀντικειμένου, τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Φύσης. Ὁ Θεὸς καὶ τὸ Σύμπαν εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ὄν (Πανθεϊσμός), δύο διαφορετικὲς ὄψεις ἢ μορφὲς τοῦ ὄντος, τοῦ Ἀπολύτου.

Τὸ Πνεῦμα ἔχει τὴ δύναμη νὰ γνωρίζῃ τὸ Θεό. Καὶ ἡ δύναμη αὐτὴ εἶναι ἡ δύναμη τῆς πνευματικῆς Ἐνόρασης (Geistige Anschauung). Ἡ

αιώνια δημιουργική ἐνέργεια τοῦ Ἀπολύτου ἐκδηλώνεται καὶ ἰδεατὰ (μέσα στὸ Πνευματικὸ) καὶ πραγματικὰ (μέσα στὴ Φύση). Τὸ Σύμπαν εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται καὶ μέσα στὸ Πνεῦμα καὶ μέσα στὴ Φύση. Τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ Φύση εἶναι δύο μορφές τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπέριστα καὶ τελειότατη οὐσιαστικὴ ἰδιότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἰδιότητά του τῆς Προνοίας γιὰ ὅλο τὸν Κόσμο τῆς δημιουργίας του. Μὲ τὴ Θεία Πρόνοια ὁ Θεὸς φτάνει γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἀποκορύφωμα καὶ τὸ ὑψιστὸ σημεῖο τῆς ἀπόλυτης αὐτοπληρότητάς του.

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τῆς περιόδου αὐτῆς τοῦ μεταφυσικοθεολογικοῦ στοχασμοῦ τοῦ φιλοσόφου, δὲν εἶναι μέσα στὸ ἄπειρο καὶ δίχως τέλος ρεῦμα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ Κόσμου, ἀλλ' ἡ δημιουργικὴ δύναμη πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία καὶ τὴν παρουσία της μέσα σὲ κάθε ἐνέργεια δημιουργικῆ.

Στὴν τελευταία περίοδο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Schelling, τὴν περίοδο τῆς θετικῆς Φιλοσοφίας του, ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς τὸ Ὑπερόν, ὡς ὁ κύριος τοῦ ὄντος, μὲ τρεῖς κύριες δυνάμεις, τὶς δυνάμεις τοῦ Ἀσυνειδήτου, τοῦ Συνειδήτου καὶ τοῦ Πνεύματος. Ὡς ἀπόλυτη ἐνότητα δυνάμεων καὶ τρισυπόστατη προσωπικότητα. Ὁ Θεός, στὸ νόημα αὐτό, εἶναι ὑπερπραγματικός, ὑπερκοσμικός, ὑπερφυσικός, ὑπερβατικός.

Ἡ θετικὴ Φιλοσοφία τοῦ φιλοσόφου θεμελιώνεται ἀπάνω στὸ μυστικιστικὸ μεταφυσικὸ Ἐμπειρισμό. Ἡ Ζωή, στὸ νόημα τῆς θεολογίας τῆς τελευταίας αὐτῆς περιόδου τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Schelling, εἶναι ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ μέσα στὰ βάρη τῆς πνευματικῆς συνείδησης τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς δύναμης ἀμεσης ἐσωτερικῆς μυστικιστικῆς Ἐμπειρίας.

Ἡ Μεταφυσικὴ — Θεολογία τοῦ Schelling εἶναι ἐδῶ στοὺς ἀντίποδες τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κάντ. Ὁ Κάντ εἶναι ἀντιμυστικιστής, ὅπως καὶ ὁ Goethe, καὶ ἀρνιέται στὸν Ἀνθρώπο τὴ δύναμη τῆς μεταφυσικῆς Ἐμπειρίας καὶ πολεμᾷ σφοδρότατα τὸ Μυστικισμό καὶ τὴ Θεοσοφία. Κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι δυνατὴ γιὰ τὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα μόνο ἡ Θεολογία, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ Θεοσοφία. Ἡ Θεοσοφία, στὸ νόημά του, εἶναι αὐτοθεωρία ἢ αὐτο-ἐνόραση καὶ αὐτογνώσια τοῦ Θεοῦ. Ἡ Θεοσοφία προϋποθέτει τὴν ἀμεση πνευματικὴ ἐνόραση τοῦ νοητοῦ καὶ μεταφυσικοῦ κόσμου τοῦ Θεοῦ ἢ γνωστικὴ ὅμως αὐτὴ δύναμη εἶναι δύναμη μόνο τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀνθρώπος ἔχει μόνο τὴ δύναμη τῆς ἐνόρασης (ἐμπειρίας, γνώσης) τοῦ αἰσθητοῦ Κόσμου.

Ἡ θεολογικὴ σκέψη τοῦ Schelling τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς Φιλοσοφίας του, τῆς περιόδου τοῦ μυστικιστικοῦ μεταφυσικοῦ Ἐμπειρισμοῦ, ἀναβλύζει ἀπὸ τὶς πρὸ βαθειὰς πηγές τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Γερμανικοῦ Κόσμου, τὶς πηγές τοῦ μεταφυσικοῦ Δυναμισμού καὶ δημιουργικοῦ Ἐνεργητισμοῦ καὶ τοῦ μυστικιστικοῦ Πανθεϊσμοῦ. Ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Πλάτωνος εἶναι οἱ δύο φιλόσοφοι, ποὺ εἶχαν τὴ μεγαλύτερη ἐπίδραση ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους φιλοσόφους τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας στὴ Φιλοσοφία τοῦ Γερμανικοῦ Κόσμου,

3. HEGEL. Ἡ Θεολογία τοῦ Hegel εἶναι θεολογία τοῦ σπιριτουαλιστικοῦ ἢ ἰδεαλιστικοῦ Πανθεϊσμοῦ, ὅπως καὶ ἡ θεολογία τῶν Fichte καὶ Schelling.

Τὸ πρόβλημα τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Θεοῦ ἐκυριαρχήσῃ ἀπόλυτα στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Hegel, τοῦ κλασσικοῦ τύπου τοῦ συστηματικοῦ θεωρητικοῦ φιλοσόφου, ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας του καὶ σ' ὅλη τὴ φιλοσοφικὴ ζωὴ του. Τὸ πρῶτο θρησκευολογικὸ καὶ θεολογικὸ ἔργο τοῦ Hegel εἶναι «Ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ». Τὸ ἔργο αὐτὸ γράφτηκε σὲ ἡλικία 25 χρόνων (1795) καὶ πρωτοδημοσιεύτηκε ὕστερ' ἀπὸ 111 χρόνια, στὰ 1906. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἡ θρησκευολογικὴ σκέψη τοῦ φιλοσόφου κινιέται μέσα στὶς σφαῖρες τῶν φιλοσοφικῶν θρησκευτικῶν θεωριῶν τοῦ Κάντ. Ἡ ἰδέα ποὺ κυριαρχεῖ στὴ σκέψη τοῦ Hegel, στὴν ἐποχὴ αὐτή, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς Θρησκείας. Ἡ Θρησκεία θεμελιώνεται ἐδῶ στὴν ἴδια βάση, ποὺ θεμελιώνεται καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ Κάντ τοῦ ἔργου του «Ἡ Θρησκεία μέσα στὰ ὅρια τοῦ Καθαροῦ Λόγου», στὴ βάση τοῦ Ἠθικοῦ Χρέους. Πρῶτη πηγὴ τοῦ Ἠθικοῦ Χρέους ὁ καθαρὸς Λόγος. Ὁ κόσμος τῆς Ἠθικῆς διακρίνεται ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς Φύσης καὶ τῶν φυσικῶν ὁρμεμφύτων. Πηγὴ του καὶ οὐσία του τὸ Πνεῦμα.

Στὰ κατοπινὰ χρόνια ἡ θρησκευτικὴ καὶ θεολογικὴ Φιλοσοφία τοῦ Hegel προσανατολίζεται πρὸς τὸν κόσμο τῆς Φιλοσοφίας τῆς ἀπόλυτης ἐνότητος τοῦ Πνεύματος. Τὸ νόημα τῆς Ἠθικότητος, στὴν περίοδο αὐτή, εἶναι πλατύτερο καὶ ξεφεύγει ἀπὸ τοὺς κόσμους τοῦ μεταφυσικοῦ Δυϊσμοῦ τοῦ Κάντ, τοὺς δύο κόσμους τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Φύσης. Κυριαρχεῖ τώρα ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρμονίας τῶν δύο κόσμων, τοῦ αὐστηροῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ κόσμου τῶν φυσικῶν ὁρμεμφύτων. Ἡ ἀληθινὴ Ἠθικὴ δὲ θεμελιώνεται τώρα μόνο ἀπάνω στὸν ἀπόλυτο ἠθικὸ νόμο, στὴν ἀπόλυτη κατηγορικὴ ἠθικὴ προσταγὴ τῆς ἠθικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κάντ, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀγάπη. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ βλέπει τώρα ὁ Hegel καὶ τὴν προσωπικότητα ὡς καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς, στὰ μάτια του, μπάζει γιὰ πρώτη φορὰ, στὴ Θρησκεία τὴν ἰδέα τῆς Ἀγάπης, ἰδέα ὑψηλότερη, κατὰ τὴ θεωρία του, ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ Νόμου.

Σὲ νεώτερο ἔργο του (1798 ἢ 1799), ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν ἐκδότη του Nohl στὰ 1907 μὲ τὸν τίτλο «Τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ» ὁ Hegel τονίζει ἐμφαντικώτατα τὴ διαφορὰ καὶ τὴν ἀντίθεση τοῦ ἀληθινοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ χαρακτηρίζει, κατὰ τὸν Hegel τοῦ πιὸ πάνω ἔργου του, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸ πνεῦμα τοῦ Δεσποτισμοῦ, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος τὸ πνεῦμα τῆς Δουλοφροσύνης. Οἱ Ἰουδαῖοι, τονίζει ὁ Hegel στὸ ἴδιο ἔργο του, ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, στὸ νόημα τοῦ Δεσποτισμοῦ καὶ ὄχι τῆς Ἐλευθερίας. Ὁ Θεός, στὰ μάτια τους, δὲν ἦταν ἡ Ἀλήθεια, ἀλλὰ ἡ προσταγὴ.

Στὸ πνεῦμα τοῦ Δεσποτισμοῦ ὁ Χριστὸς ἀντιτάσσει τὸ πνεῦμα τῆς Ἐλευθερίας. Καὶ ἀκριβῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ διαφέρει ἡ Ἠθικὴ τοῦ Χριστοῦ

και από την Ἠθική τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ και από την Ἠθική τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς τοῦ Κάντ.

Κατὰ τὸ Hegel ἡ ὑψηλὴ και μεγαλειώδης Ἠθική τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἀπάνω ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ Νόμου και ἐκφράζεται κατὰ τὸν ἰδεατώτερο τρόπο και τελειότατα στὴν ἐπὶ τοῦ "Ορους ὀμιλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἠθική τοῦ Χριστοῦ θεμελιώνεται ἀπάνω στὴν Ἀγάπη. Ἡ ἐπιταγὴ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου ἦταν «Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ και ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος». Ἡ Ἠθική τοῦ Ἰησοῦ ἀντίθετα ὑψώνει τὴν Ἀγάπη ἀπάνω ἀπὸ τὴ Δικαιοσύνη¹.

Ἡ Ἀγάπη εἶναι πέρα και ἀπάνω ἀπὸ κάθε ὄριο. Εἶναι τὸ "Ἀπειρο. Τὸ ἠθικὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ κήρυγμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἐλεύθερων, στὴν ἀληθινὴ οὐσία τους, πνευματικῶν και ἠθικῶν ὄντων.

Στὸ νόημα αὐτὸ ὁ Λόγος ξεπερνάει κάθε ὄριο και εἶναι ἀπειρὴ δύναμη δημιουργίας. Ὁ Λόγος εἶναι τὸ ἀπόλυτο Πνεῦμα, ὡς ἀπειρὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια, ὡς ἀπειρὴ Ἐλευθερία. Και τὸ ἔργο τῆς ἀληθινῆς ἀποκάλυψης τῆς οὐσίας αὐτῆς τοῦ Λόγου εἶναι τὸ κύριο και ἀποκλειστικὸ ἔργο τῆς Φιλοσοφίας.

Ἡ Ἐρησκεία, στὴν ἀληθινὴ οὐσία της, στὸ νόημα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Hegel, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος. Ἡ ἀληθινὴ Ἐρησκεία, κατὰ τὸν Hegel, θεμελιώνεται ἀπάνω στὴν ἰδέα τῆς ἀληθινῆς, τῆς ὄντολογικῆς σχέσης, τοῦ Πεπερασμένου και τοῦ Ἀπείρου, τοῦ πεπερασμένου πνεύματος τοῦ Ἀνθρώπου και τοῦ ἀπολύτου και ἀπείρου πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ἡ Ἐρησκεία εἶναι ἡ πράξη τοῦ Ἀνθρώπινου Πνεύματος, τῆς Ἀνθρώπινης Συνείδησης, ποὺ ὑψώνει τὸν Ἀνθρωπο ἀπάνω ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ ἄμεσου πεπερασμένου φυσικοῦ ὄντος και τὸν ἀνεβάζει στὶς σφαῖρες τῶν κόσμων τοῦ ἀπείρου και ἀπολύτου ὄντος. «Ἡ γνώση τῆς ἀληθινῆς φύσης τοῦ πεπερασμένου ὄντος, ὡς πνεύματος.»

Μὲ ἄλλους λόγους ἡ Ἐρησκεία, στὸ νόημα τοῦ Hegel, εἶναι ἡ συνείδηση τῆς οὐσίας τοῦ πεπερασμένου Πνεύματος, ὡς ἀπολύτου πνεύματος, ἡ αὐτοσυνείδηση τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν Ἀνθρωπο, ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος, τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἀποκαλύπτεται μέσα στὴ γνωστικὴ αὐτοσυνείδηση τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς εἶναι θεὸς μόνο μέσα στὴν αὐτοσυνείδησή του. Και ἡ αὐτοσυνείδηση τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησή του μέσα στὸν Ἀνθρωπο. «Ὁ Ἀνθρωπος γνωρίζει τὸ Θεὸ μόνο ὅσο ὁ Ἀνθρωπος αὐτογνωρίζεται μέσα στὴν αὐτοσυνείδησή του (τοῦ Ἀνθρώπου).

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Hegel δὲν εἶναι μόνο πνεῦμα, ἀλλ' εἶναι τὸ ἀπόλυτο Πνεῦμα. Ἡ ἀπόλυτη και αἰώνια Ἰδέα στὴν πιὸ ὑψηλὴ στιγμὴ τῆς αὐτοσυνείδησής της, ἡ καθαρὴ Συνείδηση, ἡ ἀπόλυτη Συνείδηση.

1. Πρέπει ἐδῶ νὰ τονιστῆ, πὼς τὸ ἀθάνατο Ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ Πνεῦμα εἶχε κατορθώσει νὰ συλλάβῃ τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τοῦ Ἔρωτος και τῆς Δικαιοσύνης, τῆς λατρείας τῆς Θέμιδας — Νέμεσης και τῆς Ἀφροδίτης (βλ. σελ. 199).

Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν Ἀνθρώπο πρωτοφανερώνεται, κατὰ τὴ Θεολογία τοῦ Hegel, ὡς πίστη μέσα στὰ ὄρια τοῦ Συναισθήματος. Ἄλλ' ἡ ἀληθινὴ Θρησκεία δὲν περιορίζεται καὶ δὲν κλείνεται μόνο μέσα στὰ ὄρια τοῦ Συναισθήματος. Δὲν παραμένει μόνο ὡς συναισθηματικὴ πίστη στὸ Θεό, ἀλλ' ὑψώνεται στὸ φῶς τοῦ Πνεύματος, τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος, στὴν καθαρὴ ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ στὴ Θρησκεία δὲν εἶναι ἐξωτερικὴ, ὅπως στὴν Τέχνη, ἀλλ' ἐσωτερικὴ καὶ ἐκφράζεται μὲ μιὰ ὑψηλὴ εἰκόνα καὶ ὑψώνεται στὰ ὕψη τοῦ Καθολικοῦ, τοῦ Ἀπολύτου, τοῦ Παγκοσμίου καὶ τοῦ Παναιωνίου, τῆς καθαρῆς Σκέψης καὶ τῆς αὐτοσυνείδησης τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος.

Ἡ πρώτη φάση τῆς Θρησκείας εἶναι ἡ φάση τῆς φυσικῆς Θρησκείας. Ὁ Θεός, στὴ φάση αὐτῆ, ἐνορᾶται ὡς ἄμεση φυσικὴ ὑπαρξή. Ἡ φυσικὴ Θρησκεία εἶναι ἡ Θρησκεία τῆς θεοποίησης τῆς Φύσης.

Ἡ δευτέρη φάση τῆς Θρησκείας εἶναι ἡ φάση τῆς Θρησκείας τοῦ Πνεύματος, τῆς πνευματικῆς Προσωπικότητος. Ἡ Θρησκεία τῆς ἀπόλυτης ἐνότητος τῆς Φύσης καὶ τοῦ Πνεύματος. Ἡ Θρησκεία τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Ἡ Θρησκεία τῆς Ὁμορφιάς, ὡς αἰσθητῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ.

Τέλος ἡ Θρησκεία, στὸ νόημα τῆς Θεολογίας τοῦ Hegel, ὑψώνεται στὸ Ἀπόλυτο μὲ τὸ Χριστιανισμό. Ἡ Θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸ Hegel, εἶναι ἡ Θρησκεία τῆς αὐτοσυνείδησης τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος, ἡ Θρησκεία τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπολύτου Πνεύματος, ὡς ἄπειρης πνευματικῆς αὐτοσυνείδησης καὶ ἄπειρης ἐλευθερίας, ἄπειρης πνευματικῆς αὐτοδημιουργίας.

Στὰ ὕψη αὐτὰ τῆς Θρησκείας, κατὰ τὸ Hegel, ὑψώνει μόνο ἡ Φιλοσοφία καὶ μάλιστα ἡ δική του Φιλοσοφία, ὡς Φιλοσοφία — Θεολογία τοῦ Ἀπολύτου. Φιλοσοφία — Θεολογία τοῦ πανθειστικοῦ Σπριτουαλισμοῦ ἢ ρεαλιστικοῦ μεταφυσικοῦ Ἰδεαλισμοῦ.

III. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ.

Ὁ 19ος αἰώνας εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν αἰώνας τοῦ πνεύματος τῆς Ἀντιμεταφυσικῆς καὶ τῆς κυριαρχίας τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Ὑλισμοῦ.

Τὰ κυριώτερα φιλοσοφικὰ ρεύματα τοῦ 19ου αἰώνα εἶναι τὰ ρεύματα τοῦ Θετικισμοῦ καὶ τοῦ Ἐπιστημονισμοῦ (ὁ ὅρος αὐτὸς εἶναι ὅρος τοῦ Ch. Renouvier), τοῦ Σπριτουαλισμοῦ ἢ Ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ Περσοναλισμοῦ. Θὰ θεωρηθοῦν ἐδῶ οἱ θεωρίαι τῶν κυριώτερων ἐκπροσώπων τῶν φιλοσοφικῶν αὐτῶν ρευμάτων ἀπάνω στὸ πρόβλημα τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Θεοῦ.

1. COMTE AUGUSTE (1798 — 1857). Ὁ πατριάρχης τοῦ Θετικισμοῦ (Positivisme) στὴν πρώτη καὶ κύρια περίοδο τῆς φιλοσοφίας του εἶναι σφοδρότατος πολέμιος τῆς Μεταφυσικῆς, στὴ δευτέρη ὁμῶς περιο-